

Marek Nowak

Ewolucja międzynarodowego sądownictwa karnego

Studenckie Zeszyty Naukowe 4/6, 4-16

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EWOLUCJA MIĘDZYNARODOWEGO SĄDOWNICTWA KARNEGO

1. Geneza odpowiedzialności za zbrodnie wojenne.

Wojna towarzyszyła człowiekowi od początku jego istnienia. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym zmieniał się jej charakter i cele. Nie zmieniło się jedno - wojna zawsze łączyła się ze śmiercią, cierpieniem oraz okrucieństwem. Z jednej strony ludzkość od dawna potępiała wojnę, a z drugiej nigdy nie potrafiła się bez niej obejść. W trakcie wojny pewne zachowania, choć amoralne, aspołeczne i niehumanitarne, są traktowane jako nieuniknione i są tolerowane. Niestety zdarzały się zachowania, które wykraczają poza typowe działania wojenne i przybierają formę, której w żaden sposób nie można usprawiedliwić.

Problem karania przestępców wojennych nie jest nowy, bo już w starożytności próbowano określić pojęcie przestępstwa wojennego i karać jego sprawców. Ale sakralny i formalny charakter tych ustaleń nie pozwolił na zdefiniowanie pojęcia przestępstwa wojennego w takim sensie, w jakim je dziś rozumiemy. W okresie średniowiecza podejmowano dalsze próby zdefiniowania tego pojęcia, a także odróżnienia wojny sprawiedliwej od niesprawiedliwej. Osiągnięty w tym czasie postęp polegał przede wszystkim na przeniesieniu kryterium definicji ze strony formalnej na moralną. Pojawiły się wówczas też próby karania przestępców wojennych, ale sytuacja polityczna w średniowiecznej Europie nie sprzyjała rozwojowi unormowań prawnych w tej dziedzinie. Podobnie sytuacja przedstawiała się też w czasach nowożytnych. Wojna władców między sobą, walki religijne, wybujały nacjonalizm, zaborczość kapitalizmu, narodziny nowoczesnego imperializmu spowodowały, że wojna uznana została za „legalny instrument polityki międzynarodowej” i tylko sposób jej prowadzenia ujęto w pewne normy, skodyfikowane w konwencjach haskich i genewskich.

Dopiero po I Wojnie Światowej postanowiono potępić wojnę jako taką oraz karać przestępców wojennych, co znalazło swój wyraz w Traktacie Wersalskim. Niestety wiele z tych ważnych ustaleń wskutek antagonizmów politycznych między zwycięzcami¹.

Tragedie i okrucieństwo II Wojny Światowej stanowiły silny impuls do dalszych prac w tym kierunku. Ponownie zajęto się prawnym określeniem pojęcia zbrodni wojennych i poczyniono wyraźny krok w kierunku praktycznej realizacji wcześniejszych ustaleń, powołując do życia są trybunały: Norymberski i Tokijski.

¹ T.Cyprian, J.Sawicki *Materiały Norymberskie*, Warszawa 1948, s.13.

2. Odpowiedzialność za zbrodnie wojenne popełnione w Europie w czasie II wojny światowej.

Już w trakcie II wojny światowej rozpoczęto działania zmierzające do ukarania winnych zbrodni wojennych. 14 sierpnia 1941 roku prezydent Roosevelt i premier W. Churchill podpisali Kartę Atlantyczną, w której w ośmiu punktach zapowiadano zniszczenie hitleryzmu i militarystyki, równe prawa ekonomiczne i polityczne dla wszystkich narodów, oraz wolność od „lęku i nędzy”.

Duże znaczenie miała też konferencja zorganizowana w pałacu Saint James w Londynie w dniu 13 grudnia 1942 roku z inicjatywy Polski i Czechosłowacji. Podpisana podczas niej deklaracja po raz pierwszy zawierała wyraźny postulat sądowego ukarania winnych pogwałcenia prawa międzynarodowego. W deklaracji podkreślono, że jednym z celów wojny od tej chwili jest także ukaranie przestępców wojennych niezależnie od tego, czy ludzie ci wydawali rozkazy popełnienia zbrodni, czy sami je popełniali, czy też pomagali innym w ich popełnianiu².

Po konferencji opracowano kilka kolejnych deklaracji. W dniu pierwszego listopada 1943 roku Roosevelt, Stalin, Churchill, po konferencji moskiewskiej, ogłosili deklarację, w której dokładniej określono sposób ukarania zbrodniarzy wojennych. W październiku 1943 roku zwołane zostało w Londynie zebranie przedstawicieli państw koalicji antyhitlerowskiej, na którym powołano do życia Komisję Zjednoczonych Narodów dla Spraw Zbrodni Wojennych. Prace Komisji rozpoczęły się w styczniu 1944 roku, a w jej ramach został opracowany Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego wzorowany na statucie trybunału w Hadze. Jednak powołanie do życia takiego trybunału wymagałoby dużo czasu i zmuśnionej koordynacji dyplomatycznej, opracowano zatem na wniosek delegacji USA regulamin Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Regulamin ten został uchwalony w formie ramowej 3 października 1944 roku i na jego podstawie sformułowano Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze.

Pomiędzy państwami koalicji antyhitlerowskiej trwały dalsze ustalenia w tej dziedzinie, w wyniku których 8 sierpnia 1945 roku podpisano w Londynie umowę o Międzynarodowym Trybunale Wojskowym. Sygnatariuszami Umowy były cztery mocarstwa: USA, Wielka Brytania, ZSRR, oraz Francja, a do umowy przystąpiło dziewiętnaście państw. Polska przystąpiła do Umowy 25 września 1945 roku, co umożliwiło wysłanie polskiej delegacji na proces norymberski, która uczestniczyła w procesie w charakterze posiłkowym³.

W myśl Statutu Trybunał składał się z czterech członków i czterech zastępców, którzy mogli zająć miejsce członka w razie jego choroby lub niezdolności wypełnienia czynności sądowych. (art.2)⁴.

Trybunał, jego członkowie i ich zastępcy nie mogli być wyłączeni przez oskarżycieli, oskarżonych lub ich obrońców (art.3)

Trybunał został powołany dla osądzenia i ukarania osób, które osobiście lub jako członkowie organizacji popełnili którekolwiek z następujących przestępstw:

² Ibidem, s.17.

³ Ibidem, s.19-20; 32-35.

⁴ Ibidem, s.53.

-
1. Zbrodnie przeciwko pokojowi, które obejmują planowanie, przygotowanie, wszczęcie lub prowadzenie wojny napastniczej lub wojny z pogwałceniem traktatów międzynarodowych, umów lub gwarancji, uczestnictwo we wspólnym planie, lub znowę dla dokonania któregośkolwiek z powyższych czynów,
 2. Zbrodnie wojenne polegające na pogwałceniu praw i zwyczajów wojennych,
 3. Zbrodnie przeciwko ludzkości, które to obejmują: morderstwo, eksterminację, niewolnicze ujarzmienie, wywiezienie i inne nieludzkie czyny popełnione w stosunku do każdej ludności cywilnej przed lub podczas wojny, prześladowania z przyczyn politycznych, rasowych lub religijnych (art. 6)⁵.

Zgodnie z art.7 Statutu uznano, że stanowisko oskarżonych jako głów państwa lub odpowiedzialnych urzędników nie będzie uważane za okoliczność wyłączającą ich odpowiedzialność. Co więcej nie będzie również okolicznością powodującą złagodzenie kary.

W statucie MTW potwierdzona została również zasada, w myśl której działanie na rozkaz nie zwalnia od odpowiedzialności karnej. Trybunał rozwinął w wyroku tę ogólnie sformułowaną myśl, koncentrując się na okoliczności, w jakim stopniu wykonujący rozkaz miał rzeczywistą możliwość dokonania wyboru decyzji o wykonaniu lub odmowie wykonania rozkazu. W procesie głównych zbrodniarzy hitlerowskich sądzeni byli raczej rozkazodawcy niż wykonawcy rozkazów. Wprawdzie powoływali się oni na fakt, iż „tylko wykonywali rozkazy” ale z zebranych w procesie dowodów wynikało, że wykonywali oni te rozkazy gorliwie i nie zgłaszając zastrzeżeń. (art. 8).

W przypadku zbrodniarzy, których nie odnaleziono Trybunał mógł wszcząć postępowanie zaoczne. Tak postąpiono na przykład w sprawie Martina Bormanna (art. 12).

Jako stałą siedzibę Trybunału w Statucie wyznaczono Berlin. Pierwsza rozprawa miała się odbyć w Norymberdze, a następne w miejscach oznaczonych przez Trybunał (art. 22).

W statucie uregulowano również sprawę kar stwierdzając, że Trybunał jest władny orzec w wyroku skazującym karę śmierci, lub taką karę, jaka zostanie uznana za słuszną (art. 17). Ponadto jako karę dodatkową Trybunał mógł orzec pozbawienie skazanego przywłaszczonego przez niego majątku (art. 28).

Wyroki MTW były ostateczne i nie podlegały zaskarżeniu. Wyroki skazujące miały być wykonywane przez Radę Kontroli Niemiec, która mogła w każdej chwili zmienić wyrok, z wyjątkiem zmiany na niekorzyść oskarżonego⁶.

Zgodnie z art. 14 Statutu akt oskarżenia przedstawiono sądowi w Berlinie 18 października 1945 roku. Oskarżonym akt przetłumaczony na język niemiecki został doręczony na 30 dni przed rozpoczęciem rozprawy głównej. W akcie oskarżenia domagano się, uznania za przestępcze grupy: Rządu Rzeszy, SA, SS, SD, Gestapo, Sztabu Generalnego, oraz naczelnego dowództwa Niemieckich Sił Zbrojnych, oraz kierowników politycznych NSDAP. Trybunał za organizacje przestępcze uznał: Kierownictwo NSDAP, Gestapo, SD, SS.

⁵ Ibidem, s.55.

⁶ Ibidem, s.57-59.

Ogółem MTW odbyło 403 sesje publiczne, przesłuchało tysiące świadków, wykorzystano tysiące dokumentów. Przewód sądowy był stenografowany, a nadto został utrwalony na taśmie⁷. Ogłaszając wyrok MTW pouczył oskarżonych, że mają prawo złożenia próśb o ulaskawienie Do Sojuszniczej Rady Niemiec w ciągu czterech dni. Prośby te zostały przez skazanych złożone, ale przez Radę nie zostały uwzględnione. Wszyscy skazani na karę śmierci, a było ich 12 zostali powieszani w październiku 1946 roku. Spośród skazanych na kary terminowego pozbawienia wolności, Speer i von Schirach odbyli w całości kary 20 lat pozbawienia wolności. Spośród skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności jedynie Rudolf Hess odbył karę w całości⁸.

W zawartej 8 sierpnia 1945 roku umowie londyńskiej ograniczono zakres jej stosowania do „głównych przestępców wojennych osi europejskiej”. W praktyce ograniczono się do zbrodniarzy niemieckich, bo sprawę włoskich zbrodniarzy wojennych regulował art. 45 traktatu pokojowego podpisanego z dnia 10 lutego 1947 w Paryżu. Na mocy tego traktatu władze Włoch zobowiązane były do wydania aliantom sprawców zbrodni wojennych oraz przeciwko pokojowi i przeciwko ludzkości. Nie odbył się jednak żaden proces przed międzynarodowym trybunałem⁹.

3. Odpowiedzialność za zbrodnie wojenne popełnione na Dalekim Wschodzie w czasie II wojny światowej.

W celu osądzenia japońskich zbrodniarzy wojennych USA, ZSRR, Wielka Brytania, Francja, Australia, Chiny, Kanada, Nowa Zelandia, Holandia, Indie i Filipiny zawarły umowę, na mocy której powołano do życia 19 stycznia 1946 Międzynarodowy Trybunał Wojskowy Dla Dalekiego Wschodu z siedzibą w Tokio.

Statut Trybunału Tokijskiego nie był wierną kopią Statutu Trybunału Norymberskiego. Przyjął wprawdzie pewne zasadnicze sformułowania, ale inaczej były w nim ujęte m.in. przepisy dotyczące składu sądu i trybu podejmowania decyzji. Bardziej lakonicznie sformułowano definicję zbrodni wojennych, a Statut nie zawierał przepisów o możliwości uznania za przestępcze grup i organizacji.

Proces przeciwko głównym zbrodniarzom japońskim przed MTWDW odbywał się między 29 kwietnia 1946r. a 12 listopada 1948r. w Tokio. Oskarżenie dotyczyło 28 osób, przeważnie byłych premierów, ministrów oraz wyższych oficerów armii japońskiej. Cesarz Japonii, Hirohito nie był sądzony. Uzasadniono to tym, że Japonia w przeciwieństwie do Niemiec nie utraciła suwerenności. Przeszkodą w sądzie niu cesarza miał być więc immunitet chroniący suwerennego władcę.

Wszyscy oskarżeni mieli obrońców, którymi byli adwokaci japońscy. Oprócz tego Trybunał uznał że oskarżeni powinni mieć obrońców lepiej znających reguły procedury zbliżonej do anglosaskiej i dlatego oskarżonych bronili również adwokaci amerykańscy.

⁷ Ibidem, s.36-37.

⁸ M. Płachta - Państwo i Prawo 1998, nr 12, s.59.

⁹ Ibidem, s.60

Akt oskarżenia odnosił się do czynów z okresu 1928-1945. Zarzuty zgrupowane były w trzech rozdziałach. Pierwszy obejmował spisek dla przygotowania, rozpoczęcia i prowadzenia wojny. Drugi obejmował morderstwa i zabójstwa dokonywane w bezprawnej wojnie i z naruszeniem zasad prawa wojennego; trzeci - inne zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludzkości. W załącznikach do aktu oskarżenia zamieszczono szczegółowe uzasadnienie zarzutów, wykaz naruszonych traktatów i gwarancji oraz przypisanie zarzutów poszczególnym oskarżonym.

W dniach 4-12 listopada 1948 roku MTW DW ogłosił swój wyrok. W wyroku uznano za udowodnione zarzuty dotyczące wszystkich trzech rodzajów zbrodni wymienionych w akcie oskarżenia. MTW DW skazał siedmiu oskarżonych na karę śmierci, 16 - na karę dożywotniego pozbawienia wolności, jednego - na 20 lat pozbawienia wolności i jednego - na siedem lat.

Oskarżeni zgodnie z artykułem 17 Statutu złożyli prośby zmiany wyroku do gen. McArthur'a, który po konsultacji z przedstawicielami państw zainteresowanych zatwierdził 24 listopada 1948 roku wyrok w całości. Apelacja złożona do Sądu Najwyższego USA nie została przez ten sąd rozpatrzona, gdyż uważał się on za niekompetentny do kontroli wyroku Sądu Międzynarodowego. Wyroki śmierci zostały wykonane 23 grudnia 1948 roku¹⁰.

Zasady prawne przyjęte w Statucie MTW i rozwinięte następnie w wyroku tego Trybunału zostały w uroczystej formie potwierdzone przez ONZ. W dniu 11 grudnia 1946 roku Zgromadzenie Ogólne NZ jednomyślnie uchwaliło rezolucję w której przyjęto do wiadomości porozumienie londyńskie i Statut MTW z 8 sierpnia 1945 roku, oraz fakt że podobne zasady stosowano również w Karcie MTW DW ogłoszonej w Tokio 19 stycznia 1946 roku. Jednocześnie Zgromadzenie Ogólne w tej samej rezolucji potwierdziło zasady prawa międzynarodowego uznane przez Statut MTW i wyrok Trybunału. Znaczenie tej rezolucji jest zatem podwójne. Po pierwsze była ona formalnym wyrazem akceptacji przez społeczność międzynarodową faktu ukarania głównych zbrodniarzy wojennych oraz zasad i trybu w jakim nastąpiło to w Norymberdze. Po drugie rezolucja ta była wyrazem opinii społeczności międzynarodowej, że zasady prawne zawarte w Statucie MTW i wyroku norymberskim stanowią część powszechnie obowiązującego prawa międzynarodowego. Ten drugi aspekt rezolucji ma niewątpliwie największe znaczenie dla rozwoju prawa norymberskiego. Potwierdza on bowiem, że nie jest to tylko pewien zbiór reguł stworzonych dla potrzeb konkretnego procesu, lecz sformułowanie zasad istniejących zwyczajowego prawa międzynarodowego. Zasady te zostały więc uznane za obowiązujące na przyszłość¹¹.

4. Utworzenie Trybunału Jugosłowiańskiego.

Po II wojnie światowej Europa została podzielona na dwie strefy wpływów. Po zachodniej stronie „żelaznej kurtyny” gwarantem pokoju była demokracja, NATO

¹⁰ Ibidem, s.62-64.

¹¹ Ibidem, s.101-103.

i USA. Po wschodniej stronie nadzór sprawował Związek Radziecki. Ten stan względnej równowagi trwał do czasu rozpadu ZSRR. Wtedy też doszło do konfliktu bałkańskiego. Społeczność europejska ze zdumieniem obserwowała rozwój wydarzeń.

To co miało miejsce na terenie byłej Jugosławii było trudne do wyobrażenia i zrozumienia dla Europy stojącej u progu XXI wieku. Rozmiar okrucieństwa, śmierci, wojny totalnej przeszedł wszelkie wyobrażenia i wywołał reakcje społeczności międzynarodowej w postaci interwencji sił NATO. Po względnym opanowaniu sytuacji na terytorium b. Jugosławii zaistniała konieczność potępienia i ukarania sprawców wydarzeń, które nie mogą mieć miejsca we współczesnym cywilizowanym świecie.

Odpowiedzią na to była rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ z 25 maja 1993 roku powołująca do życia Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii. Siedzibą Trybunału została Haga w Holandii. W myśl Statutu Trybunał powołany został w celu ścigania, osądzenia i ukarania osób winnych pogwałcenia międzynarodowych praw człowieka na terenie b. Jugosławii od roku 1991. Kompetencje Trybunału obejmują cztery grupy przestępstw:

1. Poważne naruszenie przepisów Konwencji genewskich z 1949 roku,
2. Naruszenie praw i zwyczajów wojennych,
3. Ludobójstwo,
4. Zbrodnie przeciwko ludzkości¹².

Trybunał składa się z 14 sędziów. Według danych z 15 czerwca 2000 wysunięto oskarżenie wobec 39 osób podejrzanych o pogwałcenie przepisów Konwencji genewskich, 69 podejrzanych o naruszenie praw i zwyczajów wojennych, 10 podejrzanych o zbrodnię ludobójstwa, 62 podejrzanych o zbrodnie przeciwko ludzkości, oraz 20 podejrzanych o popełnienie przestępstw seksualnych¹³.

Trybunał powołany jako organ, którego celem jest ukaranie zbrodniarzy wojennych i egzekwowanie przestrzegania prawa międzynarodowego, dysponuje określonym budżetem umożliwiającym taką działalność. W 1993 roku budżet ten był skromny - wyniósł zaledwie 276 tys. dolarów, z roku na rok był systematycznie powiększany, by w 2000 roku zamknąć się kwotą prawie 96 mln. dolarów. Środki, którymi dysponuje MTKJ przeznaczone są na realizację szeroko rozumianych celów statutowych i obejmuje m.in.: ochronę świadków, ściganie i aresztowanie zbrodniarzy na terenie b. Jugosławii, przeprowadzanie videokonferencji, pozwalających na składanie zeznań na żywo z odległych miejsc Europy, oraz wiele innych czynności mających na celu osiągnięcie pożądanego przez społeczność międzynarodową celu¹⁴.

MTKJ wielokrotnie udowodnił, że wywiązuje się z postawionych przed nim zadań, czego spektakularnym przykładem są procesy zbrodniarzy wojennych z terenów b. Jugosławii. Sprawiedliwość dosięgła ich nawet w miejscach, gdzie czuli się absolutnie pewni i bezpiecznych.

¹² J.Ciechański, *Sprawy Międzynarodowe*, 1998, nr 3, s.119-120., „Międzynarodowy Trybunał Karny dla spraw byłej Jugosławii”.

¹³ www.un.org

¹⁴ <http://panda.bg.univ.gda.pl/~iccf> „Świadek anonimowy przed MTK dla spraw byłej Jugosławii”

5. Utworzenie Trybunału Rwandyjskiego.

Kiedy uwaga Europy była skoncentrowana na krajach b. Jugosławii, na kontynencie afrykańskim miały miejsce wydarzenia równie dramatyczne. Walki plemiennie w Afryce pochłaniające zazwyczaj kilkaset ofiar tym razem przemieniły się w masowe mordy i rzezie. Konflikt zbrojny pomiędzy plemionami Tutsi i Hutu w Rwandzie pochłonął 4 mln ofiar. Rada Bezpieczeństwa ONZ wobec zaistniałej sytuacji 8 listopada 1994 roku wydała rezolucję, na mocy której powołano do życia MTK dla Rwandy. Jak stwierdzono celem MTKR jest przywrócenie i utrzymanie pokoju na terytorium Rwandy. Rezolucją Rady Bezpieczeństwa z 22 lutego 1995 roku ustalono siedzibę MTKR w Arusha na terenie Republiki Tanzanii. MTKR swoją działalność opiera się na Statucie z 8 listopada 1994 roku, który określa główne ramy funkcjonowania i orzekania przez trybunał. Trybunał składa się z trzech organów:

1. Izby Sądzącej
2. Izby Apelacyjnej
3. Biura Oskarżyciela - (prowadzi śledztwo i wnosi akt oskarżenia)
4. Archiwum - (organ pomocniczy dla obu izb i oskarżyciela).

Jurysdykcji MTKR podlegają osoby, które dopuściły się zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, pogwałcenia przepisów Konwencji genewskich i Protokołu II na terytorium Rwandy i krajów sąsiednich w terminie od 1 stycznia do 31 grudnia 1994 roku. W trybunale reprezentowanych jest 80 państw. Funkcjonowanie trybunału i utrzymanie 810 biur pokrywane są ze środków budżetu, który w 2000 roku wyniósł prawie 80 mln dolarów¹⁵.

6. Geneza i ogólna charakterystyka Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego.

Prace nad utworzeniem MTK o charakterze stałym, a nie powoływanym ad hoc trwały od lat 50-tych. Jednak niesprzyjające warunki polityczne uniemożliwiły sfinalizowanie tych działań. Dopiero zbieg dwóch głównych czynników, tj. zakończenia zimnej wojny oraz okrucieństwo zbrodni popełnianych na terenie b. Jugosławii i Rwandy, spowodowały zmianę dotychczasowej postawy głównych mocarstw - stałych członków Rady Bezpieczeństwa. Ta ostatnia stanęła wobec konieczności sformalizowania i zinstytucjonalizowania zagadnienia odpowiedzialności karnej sprawców najcięższych zbrodni międzynarodowych.

Uwieńczeniem wieloletnich starań była konferencja zorganizowana w Rzymie w dniach 15 czerwca - 17 lipca 1998 roku.

W czasie sesji plenarnej przyjęty został traktat powołujący do życia Trybunał i ustanawiający dlań Statut. Za przyjęciem Statutu opowiedziało się 120 państw, a jedynie 7 głosowało przeciwko¹⁶. W przeciwieństwie do MTKJ i MTKR, które swój charakter zawdzięczają szczególnie okolicznościom ich powstania, Trybunał, któ-

¹⁵ www.un.org

¹⁶ <http://panda.bg.univ.gda.pl/~icc/>, M.Plachta *Międzynarodowy Trybunał Karny*

ry zostanie utworzony na podstawie Statutu uchwalonego podczas konferencji w Rzymie będzie odznaczał się następującymi właściwościami (zob. art.1, 2 i 4):

- a) Trybunał będzie organem stałym a nie czasowym,
- b) Jurysdykcja Trybunału obejmie ściganie i rozpoznawanie spraw o najcięższe zbrodnie międzynarodowe,
- c) Trybunał będzie wykonywał powierzone mu uprawnienia w zakresie ścigania i sądenia jedynie wobec osób fizycznych, a zatem nie podlegają mu ani państwa, ani osoby prawne
- d) Jurysdykcja Trybunału będzie miała charakter komplementarny w stosunku do władztwa jurysdykcyjnego poszczególnych państw w sferze karno - prawnej,
- e) Trybunał będzie organem niezależnym od ONZ w dwojakim sensie. Po pierwsze nie będzie elementem składowym struktur ONZ, po drugie stosunki Trybunału z ONZ określi przyszłe porozumienie, które musi zostać zaakceptowane przez Zgromadzenie Państw Sygnatariuszy i podpisane przez Prezesa Trybunału
- f) Trybunał będzie miał międzynarodową osobowość prawną i taką zdolność prawną, jaka jest konieczna dla sprawowania przezeń funkcji i wykonywania nałożonych nań zadań.

Siedzibą Trybunału będzie Haga. Struktura Trybunału (art.35) odbiega od typowej organizacji sądu, głównie dlatego, że integralnym jego elementem będzie urząd prokuratora. Ponadto, oprócz sekretariatu przewidziany jest "urząd prezesa" (Presidency) jako organ kolegialny złożony z prezesa i dwóch wiceprezesów oraz trzy wydziały stricte sądowe:

- wydział I instancji („orzekający”)
- wydział Odwoławczy („apelacyjno - zażaleniowy”)
- wydział którego nazwę trudno dokładnie przełożyć na język polski - brzmi Pre-Trial Division. Wydział ten nie ma odpowiednika w polskiej strukturze organów ochrony prawnej, w skali światowej jest także unikalny. Trybunał będzie wykonywał swoje uprawnienia za pośrednictwem izb:
 - izba odwoławczej - złożonej z prezesa i 4 sędziów,
 - izba orzekającej (I instancja) - złożonej z 3 sędziów,

Różnica między wydziałem a izbą sprowadza się do tego, że o ile ten pierwszy będzie jednostką strukturalną, o tyle izba jest jednostką funkcjonalną, a w razie potrzeby możliwe będzie utworzenie kilku izb w ramach jednego wydziału. Utworzona zostanie też „Izba Przygotowawcza” lub „przedprocesowa” (Pre - Trial Chamber), orzekająca jednoosobowo, albo w składzie 3 sędziów. Wyposażono ją w bardzo szerokie kompetencje, m.in.:

- wydawanie na wniosek prokuratora nakazu tymczasowego aresztowania, oraz wezwania do stawienia się przez podejrzanego,
- stosowanie innych środków zapobiegawczych, oraz środków przymusu,
- „zatwierdzenie” zasadności oskarżenia wnoszonego przez prokuratora zanim formalny akt oskarżenia trafi do izby orzekającej w I - szej instancji,
- kontrola swobodnego uznania prokuratora i przyznanego mu w ograniczonym zakresie oportunistu ścigania, wyrażająca się m. in. w obowiązku zatwierdzenia

postanowienia prokuratora o odmowie wszczęcia postępowania albo umorzeniu już wszczętego z tego powodu, że nie leży ono „w interesie wymiaru sprawiedliwości”, oraz możliwości uchylecia takiej decyzji,
- uzależnienie uprawnienia prokuratora do wszczęcia postępowania (śledztwa lub dochodzenia) od każdorazowego uzyskania zgody tej izby¹⁷.

Jurysdykcja Trybunału obejmie najcięższe zbrodnie międzynarodowe tj.:

- 1) Ludobójstwo,
- 2) Zbrodnie przeciwko ludzkości,
- 3) Zbrodnie wojenne,
- 4) Agresję (art.5).

Ludobójstwo zostało określone jako popełnienie czynów z zamiarem całkowitego, lub częściowego zniszczenia grupy narodowej, etnicznej, rasowej albo religijnej (art.6).

Pod pojęciem zbrodni przeciwko ludzkości w Statucie określono popełnienie jednego z czynów wymienionych w art.7, gdy stanowi on element świadomego, oraz zakrojonego na szeroką skalę lub systematycznego ataku wymierzonego przeciwko ludności cywilnej.

W przypadku zbrodni wojennych (art. 8) za sukces należy uznać przyjęcie bardzo szerokiego zakresu ich definicji, rozciągnięcie odpowiedzialności karnej za popełnienie niektórych z nich na konflikty zbrojne nie mające charakteru międzynarodowego, a więc konflikty wewnętrzne - z wyłączeniem jednak zamieszek domowych.

W kwestii agresji - wykonywanie jurysdykcji przez Trybunał zostanie zawieszane do momentu uzupełnienia Statutu o definicję tej zbrodni, oraz sprecyzowania warunków, na jakich będzie on właściwy do sądenia jej sprawców¹⁸.

W Statucie przyjęto zasadę skargowości, zgodnie z którą żadna z izb nie może działać z urzędu, lecz potrzebny jest impuls procesowy. Przewidziano trojaki mechanizm inicjowania jurysdykcji Trybunału (art.13):

- na wniosek złożony do prokuratora przez państwo - stronę na podst. art. 14,
- na wniosek złożony do prokuratora przez Radę Bezpieczeństwa,
- wszczęcie postępowania przez prokuratora działającego z własnej inicjatywy na podst. art.15.

Statut zawiera także zasadę komplementarności, tzn. Trybunał będzie kompetentny do sprawowania jurysdykcji, gdy z różnych przyczyn wyłączona zostanie jurysdykcja krajowa. Zgodnie z art. 17 Trybunał uzna sprawę za niedopuszczalną w czterech taksatywnie wyliczonych sytuacjach. Dwie z nich oparte są na zasadzie „nie bis in idem”, jedna z nich odwołuje się do wagi sprawy (chodzi o to by Trybunał skoncentrował się na sprawach najważniejszych), a jedna wprost wyraża prymat jurysdykcji krajowej nad trybunałową, o ile dana sprawa będzie przedmiotem postępowania karnego w państwie, które ma jurysdykcję karną wobec danego przestępstwa. W tym przypadku istnieje tylko jedno zastrzeżenie. Ściganie i karanie muszą przybrać postać działań rzeczywistych, a nie pozornych czy pozorowanych¹⁹.

¹⁷ M.Plachta, *Państwo i Prawo*, 1998, nr 12, s.21-23, „Statut Stałego MTK – podstawowe zasady kompetencyjne, organizacyjne i procesowe”.

¹⁸ *Ibidem*, s.23-26.

¹⁹ Z.Semprich, *Rzeczpospolita 17.01.2001.*, „Szczęściściąt państw, osiemnastu sędziów”

W trakcie prac nad Statutem wiele kontrowersji i problemów stworzyła kwestia dotycząca pogodzenia zasad odpowiedzialności karnej wypracowanych w różnych systemach i częściach świata. Ostatecznie fundamentalne zasady prawa karnego materialnego zostały zamieszczone w trzeciej części statutu i obejmują one:

- „nullum crimen sine lege” (art. 21)
- „nulla poena sine lege” (art. 21 bis)
- „lex retro non agit” (art. 22)
- wyłączenie przedawnienia wobec zbrodni podlegających jurysdykcji Trybunału (art. 27)
- wyłączenie odpowiedzialności karnej wobec sprawców poniżej 18 roku życia w chwili popełnienia przestępstwa (art. 23 bis)
- wymaganie świadomości i zamiaru sprawcy jako koniecznych warunków poniesienia odpowiedzialności karnej za popełniony czyn. (art. 29)
- objęcie odpowiedzialnością karną wszystkich osób bez względu na zajmowane stanowiska i pełnione funkcje w państwie, włącznie z głowami państw, szefami rządów, członkami parlamentu, itp. (art. 24)²⁰.

Sędziowie Trybunału powinni być w pełnym wymiarze czasu gotowi do pełnienia obowiązków. Będzie ich 18. Wybiorą ich w głosowaniu tajnym państwa - strony Statutu spośród kandydatów zgłaszanych na trzyletnią kadencję, z możliwością ponownego wyboru. Kandydaci powinni mieć kwalifikacje wymagane w państwach ojczystych do sprawowania najwyższych stanowisk sędziowskich, doświadczenie w postępowaniu karnym, oraz uznane kompetencje w zakresie międzynarodowego prawa humanitarnego i praw człowieka. W razie potrzeby prezydium trybunału może zaproponować zgromadzeniu państw zwiększenie liczby sędziów. Wydatki Trybunału oraz Zgromadzenia państw - stron, jego biura i organów pomocniczych finansowane będą z budżetu na który składać się będą trzy rodzaje wpływów:

- składki państw członkowskich
- fundusze przekazane przez ONZ, w szczególności w związku z wydatkami poniesionymi w sprawach, które znajdują się przed Trybunałem z inicjatywy RB ONZ
- dobrowolne dotacje rządów, organizacji międzynarodowych, osób fizycznych lub prawnych.

7. Wybrane kwestie prawne dotyczące Statutu SMTK.

Wiele kontrowersji wzbudzała kwestia katalogu kar. Ostatecznie w Statucie nie przewidziano kary śmierci, ani kary więzienia bez ustawowego maksimum. Natomiast została przyjęta kara dożywotniego pozbawienia wolności oraz kara pozbawienia wolności na okres nie przekraczający 30 lat (art. 75). Ważnym novum wprowadzonym do Statutu jest utworzenie specjalnego funduszu (powierniczego), z którego będą wypłacane odszkodowania ofiarom zbrodni i ich rodzinom. Fundusz będzie zasilany wpłatami pochodzącymi z wykonywania kar grzywny, oraz przepadku mienia i przedmiotów (art. 79).

²⁰ M. Plachta, *op.cit.*, s.26-27.

Jednym z warunków sprawnego działania Trybunału jest ścisła współpraca z nim państw-stron Statutu. Art. 86 bis Statutu wyraźnie nakłada na państwa - strony obowiązek zapewnienia w ustawodawstwie wewnętrznym takich procedur, które umożliwią właściwym organom państwa realizowanie wszystkich form współpracy z Trybunałem określonych w części IX tego dokumentu. Wywiązanie się z tego zobowiązania będzie oznaczało, iż państwo wezwane przy wykonywaniu wniosków Trybunału o pomoc i współpracę, będzie kierowało się zarówno postanowieniami Statutu, jak i swojego ustawodawstwa wewnętrznego (art. 87, ust.2; art.90, ust.1; art. 91, ust.1).

Jeśli uwzględni się specyfikę MTK wyrażającą się m. in. w tym, że z jednej strony dowody zbrodni dostępne będą z dala od jego siedziby a z drugiej - nie będzie dysponował własną policją, lub aparatem ścigania to uzasadniony wydaje się bardzo rozbudowany katalog różnorodnych form pomocy prawnej o jakiej udzielenie może on zwracać się do państw - stron (oraz do innych państw na podstawie odrębnych porozumień - art.86, ust.5). Katalog ten wieńczy ogólna klauzula: „oraz jakakolwiek inna forma pomocy o ile nie jest zakazana przez ustawodawstwo państwa wezwanego” (art.90, ust.1).

Tymczasowego aresztowania oskarżonego może dokonać na wniosek Trybunału państwo. Ma ono prawo i obowiązek ustalić, czy przestrzegano odpowiedniej procedury i zachowano prawa osoby aresztowanej. Nie jest natomiast władne do oceny zasadności podstaw aresztowania. Państwo musi przekazać, „dostarczyć” („surrender”) przed Trybunał także własnych obywateli. „Dostarczenie” oznacza wydanie osoby przez państwo trybunałowi w trybie przewidzianym w Statucie, ekstradycja - wydanie innemu państwu. Rozróżnienie między ekstradycją, a „dostarczeniem” wynika wprost z postanowień Statutu. Ma to istotne konsekwencje, gdyż wiele państw - także Polska nie dopuszcza ekstradycji własnych obywateli. Obecność oskarżonego podczas rozprawy jest obowiązkowa²¹.

Katalog praw oskarżonego obejmuje m. in.: prawo do milczenia, ochronę przed przymusem zeznawania przeciwko sobie, bezpłatną pomoc kompetentnego tłumacza, ochronę przed nałożeniem na niego ciężaru dowodu, lub obowiązku odpowiedzi na twierdzenia oskarżenia. Ochronie pokrzywdzonych świadków służyć ma między innymi prowadzenie w niektórych sytuacjach rozprawy za zamkniętymi drzwiami lub zezwolenie na ich zeznawanie za pomocą przekazów elektronicznych. Opinie i interesy pokrzywdzonych mają być uwzględniane na każdym etapie postępowania, jednak w sposób, który nie naruszy praw oskarżonego i wymagań rzetelnej i bezstronnej rozprawy.

8. Sprawa ratyfikacji Statutu przez Rzeczpospolitą Polską.

Jeżeli chodzi o problem ratyfikacji postanowień Statutu przez Polskę, to należy uwzględnić kilka kwestii. Statut powinien zostać ratyfikowany za zgodą wyrażoną w ustawie. Powstaje jednak pytanie czy zgoda ta nie powinna posiadać szczególnej formy wynikającej z art. 90 Konstytucji z 1997r..

²¹ Ibidem, s.32-33.

Zgodnie z art. 90 Konstytucji:

1. Rzeczpospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach.
2. Ustawa, wyrażająca zgodę na ratyfikację umowy międzynarodowej, o której mowa w ust. 1, jest uchwalana przez Sejm większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz przez Senat większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.

Problemem zasadniczym z punktu widzenia art. 90 Konstytucji jest określenie, czy uczestnictwo w Statucie wiąże się z „przekazaniem kompetencji organów władzy państwowej”. Polska ratyfikując Statut Trybunału godzi się na wykonywanie jurysdykcji przez sąd międzynarodowy w stosunku do obywateli polskich, którzy popełnili przestępstwo za granicą lub sprawców, którzy popełnili czyn na jej terytorium. Kompetencje, które normalnie wykonywane byłyby w obrębie jurysdykcji krajowej wykonywać będzie, na podstawie zgody udzielonej przez ratyfikację, organ międzynarodowy. Należy jednak zaznaczyć, że ewentualna „kompetencja przekazana” dotyczy najpoważniejszych przestępstw, tylko wskazanych w art. 5 zbrodni i tylko w przypadkach, gdy państwo nie chce lub nie jest zdolne do wykonywania jurysdykcji (o tym, czy państwo nie chce lub nie może sprawować jurysdykcji rozstrzyga Trybunał).

Stając się stroną Statutu państwo nie tyle przekazuje swoje kompetencje co poddaje kontroli swoje „chęci / dobrą wolę” i „zdolność” do karania. Nie odbiega to zatem od klasycznych formuł prawa międzynarodowego²².

Z ratyfikacją Statutu rzymskiego przez Polskę wiąże się także i inna kwestia. Statut w art. 87 przewiduje możliwość zwrócenia się przez Trybunał do państwa z żądaniem aresztowania i wydania osoby znajdującej się na jego terytorium i wprowadza obowiązek wydania osoby ściganej, także jeśli jest ona obywatelem tego państwa. W artykule 87 nie użyto słowa ekstradycja, lecz posłużono się określeniem „surrender”. Uczyniono to celowo, w związku z obawami zgłaszanymi podczas konferencji, że taki obowiązek stać może w sprzeczności z przepisami konstytucyjnymi państw zakazującymi ekstradycji własnych obywateli. Statut zawiera w związku z tym definicję zarówno ekstradycji jak i wydania Trybunałowi. Instytucja wydania osoby ściganej/oskarżonej Trybunałowi międzynarodowemu jest niewątpliwie *novum* i nie używa się do niej określenia ekstradycja (tak np. Statuty ICTY i ICTR). Ekstradycja w międzynarodowym prawie karnym oznacza instytucję wydania osoby innemu państwu, odnosi się zatem do stosunków dwustronnych między państwami, oparta jest dodatkowo na zasadzie wzajemności. Warto także podkreślić, że unormowania Statutu dotyczące „wydania” odbiegają od stereotypowego normowania ekstradycji. Statut np. nie zawiera żadnych podstaw odmowy wydania, także obywatelstwo osoby ściganej nie stanowi „przeszkody ekstradycyjnej”, oraz modyfikuje w art. 92 łączącą się z ekstradycją zasadę specjalności.

²² M. Plachta, *Przegląd Prawa Europejskiego*, 1999, nr 2, s. 5-19., „Statut MTK – najważniejsze rozwiązania instytucjonalne, a ratyfikacja konwencji rzymskiej przez Polskę”.

Konstytucja w art. 55(1) zastrzega, że „ekstradycja obywatela polskiego jest zakazana.” Z wykładni gramatycznej art. 55(1) nie wynika, że postanowienie to odnosi się do wydania obywatela polskiego trybunałowi międzynarodowemu. Rozumowaniu opartemu na takiej wykładni nie stoi na przeszkodzie fakt, że kodeks postępowania karnego z 1997r. przewiduje w art. 615(3), że przepisy dotyczące ekstradycji stosuje się „mutatis mutandis” w stosunkach z trybunałami międzynarodowymi i ich organami, działającymi na podstawie umów międzynarodowych, których Rzeczypospolita Polska jest stroną. Art. 615 nie oznacza bowiem, że ekstradycja jest tą samą instytucją co wydanie trybunałowi międzynarodowemu, wynika z niego natomiast, że także i do tej instytucji stosowana ma być podobna procedura wewnętrzna. W ten sposób, przy interpretacji przychylniej interesowi wymiaru sprawiedliwości międzynarodowej, odpadałby zarzut niezgodności art. 87 Statutu MTK z Konstytucją RP z 1997r. Przy innej interpretacji, również możliwej, konieczna byłaby zmiana Konstytucji²³.

9. Podsumowanie

Proces tworzenia Trybunału jeszcze się nie zakończył, a do osiągnięcia najważniejszego etapu, tj. wejścia w życie Statutu niezbędne jest dużo dobrej woli, czasu i wysiłków. Trudno sobie wyobrazić, aby mogło to się odbyć bez udziału i zaangażowania społeczeństwa. Warunkiem wstępnym jest uświadomienie ludziom, czym przyszedł Trybunał ma być, a czym nie jest. Sytuacja w tym względzie jest szczególnie trudna, bowiem na bardzo ograniczoną wiedzę na temat dwóch obecnie działających Międzynarodowych Trybunałów Karnych (MTKJ i MTKR), nakładają się przesady i uprzedzenia, oparte na wyobrażeniach dotyczących powołania takiego sądu.

Należy też mieć nadzieję, że w rozpoczynającym się tysiącleciu nie będą miały miejsca takie dramaty, które będą wymagały interwencji jakiegokolwiek z międzynarodowych trybunałów karnych.

Literatura:

1. M. Płachta Państwo i prawo, Nr 12/1998
2. J. Ciechański Sprawy międzynarodowe, Nr 3/1998 „MTK do spraw b. Jugosławii”
3. A. Wyrozumska Przegląd Prawa Europejskiego, Nr 2/1999
4. T. Cyprian, J. Sawicki Materiały norymberskie, W-wa 1948, SW "Książka"
5. Serwis WWW poświęcony MTK, przy współpracy prof. dr hab. Michałem Płachtą <http://panda.bg.univ.gda.pl/~icc/>
6. Z. Semprich Sześćdziesiąt państw i osiemnastu sędziów, Rzeczypospolita 17.01.2001
7. www.un.org

²³ <http://panda.bg.univ.gda.pl/~icc/>, „Problemy ratyfikacji przez Polskę Statutu MTK”, „Globalna sprawiedliwość”.